

Chomsky je posvetil dve poglavji v svoji knjigi "Znanje jezika" (1989) svoji obrambi poznavanja jezikovnih pravil, tj. svoji tezi o vrojenosti nekaterih jezikovnih pravil in o možnosti njihovega prepoznavanja. Predvsem je pomembno poglavje, kjer poskuša zavrniti Kripkejevo in Wittgensteinovo kritiko "prepoznavanja" oz. "znanja pravil". Kot je znano, je Wittgenstein v svojem delu Filozofske raziskave posvetil veliko prostora prav "poznavanju pravil" in temu, kako sploh "sledimo pravilom". Pri tem je zavnil vsa običajna pojmovanja znanja o pravilih, med drugim tudi "notranji naturalizem" pravil, tj. predstavo o tem, da so pravila lahko nekakšna notranja dejstva človeka, ki tičijo bodisi v fiziologiji možgan ali v našem duhu in ki jih lahko odkrijemo z opazovanjem človekovega vedenja/govora.

Po Wittgensteinu je namreč jezik in z njim sploh vse človeško pravilnostno ravnanje (pa tudi "odstopanje" od pravil) nezvodljivo na karkoli drugega, kar ne bi bilo tudi samo spet pravilnostno ravnanje. V primeru posameznega pravila pa po Wittgensteinu ni mogoče "od zunaj", tj. mimo rabe pravila prepoznati ali utrditi nekega pravila. Po Wittgensteinu se mora zato vsaka razlaga pravil nekje končati, od tam dalje je nesmiselna in nemogoča. Tako konec koncev "pravilom sledimo slepo". Druga pomembna Wittgensteinova teza velja nezasebnosti - družbenosti rabe in sledenja pravil. Ta teza je podlaga Wittgensteinove nadaljne teze o nemožnosti "privatnega" jezika posameznika, tj. jezika o notranjih doživljajih, ki bi bili poznani le posamezniku samemu, in to neposredno znani. Na premisi o privatnem jeziku slonijo, kot je znano, mnoge tradicionalne in tudi sodobne teorije spoznanja.

Seveda bi Wittgenstein zavnil nekatere postavke Chomskyjeve teorije jezika. Zavnil bi predpostavko, da so gramatična pravila jezika lahko "vrojena" oz. nekako apriorna (ne vsa, pač le neko jedro teh pravil), oz. da sploh "obstajajo" kot neko psihično dejstvo v duhu, oz. kot nevravno dejstvo v možganih. Wittgenstein bi zavnil tudi Chomskyjev metodološki prijem, namreč da izhaja iz posameznika, iz njegovega "privatnega" sledenja pravilom. Po Wittgensteinu tako sploh ni mogoče ugotoviti pravil, saj se moramo vsaj implicitno nanašati na socialno osnovo jezikovnega znanja.

S. Kripke je 1982 objavil pomembno knjigo o Wittgensteinovi teoriji pravil (Wittgenstein on Rules and Private Language). Ta knjiga je postala potem takorekoč "kulturna" knjiga ne le za poznavalce Wittgensteina, temveč tudi za vse druge filozofe, ki jih zanima filozofija jezika, pa tudi filozofska antropologija. V tej knjigi je podal svojo, dokaj radikalno (re)interpretacijo Wittgensteinove teze in argumentacije o pravilih, in

sicer v smislu radikalnega skepticizma, ki presega tudi Humeovo skepsu o indukciji, zakonih in vzročnosti.

Seveda tudi Kripke nasprotuje takšnim tezam, kot jih zagovarja Chomsky v svojih delih. Mnogi avtorji so poimenovali Kripkejevo (re)interpretacijo kar "Kripke-Wittgensteinov" problem ali kratko "kripkesteinov" problem (tezo itd.). Seveda so tudi pomembni kritiki Kripkejeve knjige, ki zavračajo ustreznost Kripkejeve interpretacije Wittgensteina in Kripkejevo "hiperskeptično" tezo. Chomsky spada med tiste avtorje, ki "zaupajo" Kripkejevi razlagi, kot da je Wittgensteinova, in zato govori v knjigi o "Wittgensteinovi" tezi, ki pa je dejansko Kripkejeva teza. To vnaša določeno zmedo v argumentacijo, vsaj za tistega, ki tega izenačevanja ne sprejema. Tako npr. Chomsky večkrat navaja Kripkejeve citate kot Wittgensteinove teze ipd. To se mi zdi precejšnja pomanjkljivost. V svoji diskusiji nameravam braniti Wittgensteina in to tako nasproti "dobrim" uslugam, ki mu jih je ponudil Kripke, kot proti Chomskyjevi kritiki obeh. Seveda ne bom mogel podrobno razviti svoje teze, zato bo veliko ostalo le v orisu. Tudi se ne nameravam spuščati v kritiko Chomskyjevega predloga o "sledenju pravil", to bi terjalo še en sestavek.

### *KRIPKE-WITTGENSTEINOV PARADOKS "SLEDENJA PRAVIL"*

Saul Kripke, sodobni vodilni ameriški logik in analitični filozof, je s svojo kratko knjigo o Wittgensteinovem pojmovanju pravil (Wittgenstein on Rules and Private Language, 1982), vzbudil med interpreti Wittgensteinove filozofije neke vrste revolucijo, saj je z njo na novo osvetlil Wittgensteinove trditve in argumente. Zlasti je pomembno to, da je po Kripkeju postalo jasno, kako centralna in nosilna je tema "sledenja pravil" v Wittgensteinovi filozofiji, zlasti v Filozofskih raziskavah. Danes mnogi avtorji kar izenačujejo Kripkejevo tolmačenje sledenja pravil in Wittgensteinovo tolmačenje in govorijo nor. o "Kripkesteinovi" rešitvi ipd. Drugi avtorji, ki se s tem ne strinjajo, uporabljajo ta termin kot izraz za svojsko Kripkejevo teorijo, ki jo on seveda pripisuje Wittgensteinu. Tako se je analitična filozofija "obogatila" z novim, malce nenavadnim tehničnim terminom: "Kripkestein".

Kripkejeve teze so izjemno provokativne in globoke, zato seveda ne moremo mimo njih. Prav skozi diskusijo s Kripkejevim tolmačenjem Wittgensteina, bo, tako upam, postala jasnejša tudi moja ocena Chomskyjeve verzije "sledenja pravil".

Temelj Kripkejeve interpretacije je *paradoks* o sledenju pravil, ki ga je sestavil na osnovi nekaterih Wittgensteinovih misli o Raziskavah in ga je potem še dalje dopolnil in razvil z lastnimi primeri in zamislimi. Po Kripkeju je paradoks teoretsko nerešljiv, oz. bolje, terja popoln zaokret v mišljenju, posluš za neke vrste "socialni pragmatizem" v sledenju pravil. Tako je po Kripkeju utemeljena tudi Wittgensteinova lastna "rešitev" tega paradoksa, ki med drugim vsebuje tezo o radikalni intersubjektivnosti sledenja pravil in jezika, oz. kritiko "privatnega" jezika. Paradoks, o katerem govorimo, je v kratkem v tem, da sledenje pravil na videz sploh ni mogoče; seveda bi od tod sledila bizarna posledica, da ni mogoč niti jezik niti smisel in pomen.

Kripke meni, da je osrednji del Filozofskih raziskav namenjen reševanju tega paradoksa. Po Kripkeju "Wittgensteinov" paradoks ni v Filozofskih raziskavah nikjer eksplicitno zapisan in ga je potrebno šele rekonstruirati v celoti. Seveda Kripke meni, da

je njegov prikaz paradoksa prav takšna rekonstrukcija. Po Kripkeju je Wittgensteina bolj kot rešitev paradoksa zanimal spremenjen pogled na jezik, ki ga ponuja odgovor na vprašanje: pod kakšnimi pogoji lahko nekdo reče, oz. je upravičen reči, da nekdo sledi kakšnemu pravilu, ali da se je naučil slediti (uporabljati) kakšno pravilo.

Kripke se v svojih izvajanjih nasloni predvsem na zelo pomemben citat iz Filozofskih raziskav, ki se v celoti glasi takole:

"Naš paradoks je bil tale: pravilo ne bi moglo določati nobenega načina delovanja, ker se da vsak način delovanja privedi v sklad s pravilom. Odgovor je bil: Če se da vsako delovanje privedi v sklad s pravilom, tedaj se da tudi s protislovjem. Odtod bi sledilo, da tu ne bi bilo niti ujemanja niti protislovja.

Da je tu neko nerazumevanje, se pokaže že v tem, da v tej miselni poti postavljamo tolmačenje za tolmačenje; kot da nas vsako od njih vsaj za trenutek pomiri, dokler ne pomislimo na neko tolmačenje, ki leži za zadnjim podanim tolmačenjem. S tem namreč pokažemo, da obstaja neko dojemanje pravila, ki *ni tolmačenje*, temveč se od primera do primera uporabe izraža v tem, kar imenujemo slediti pravilu ali delovati proti njemu.

Zato obstaja nagnjenje, da rečemo: Vsako delovanje po pravilih je tolmačenje. Tolmačenje pa bi lahko pomenilo: nadomestitev enega izraza pravila z drugim (PU, par. 201).

Kripke značilno navaja le prvi odstavek v tem citatu, ki govori o "našem paradoksu", in pride do sklepa, da je treba "ta paradoks" jasno razkriti in analizirati, česar sam Wittgenstein ni naredil, zato se loti iskanja tega skritega paradoksa. Pri tem si pomaga z drugimi navedbami iz Filozofskih raziskav, iz česar potem skonstruira nek izjemno radikalen "skeptični" ugovor proti "sledenju pravil", proti vedenju o pravilih, pomenih, namerah itd. Navedimo najprej ta "rekonstruirani" Kripkejev paradoks in nato Kripkejevo rešitev zanj. Seveda Kripke meni, da je to prava podoba "Wittgensteinovega" paradoksa in prav tako "Wittgensteinova" rešitev paradoksa. Kako se tedaj glasi "Kripkesteinov" paradoks?

Recimo, da sem se zbudil po kakšni omami, izgubi spomina, boleznin ipd. in pravkar seštevam vsoto števil 68 in 57 in dobim število 125. Pri tem verjamem, da sem vseskozi uporabljal isto pravilo seštevanja, torej operacijo "plus". Recimo tudi, da pri prejšnjih vsotah, ki sem jih izračunal, nisem nikoli prišel preko skupnega števila  $n = 57$ . Pa pride skeptik itd. in me vpraša, ali sem zares prepričan, da sem tudi pred časom (preden sem izgubil zavest ipod.) ob tem, ko sem sešteval, uporabljal "vsoto". Poskuša mi dopovedati, da sem tedaj računal drugače. Namreč tako, da se bil pripravljen uporabljati običajno "seštevanje" (operacijo "plus"), če vsota ni preseгла 57. Pri vseh številih, ki bi dala več kot 57, pa bi dobil  $n = 5$ . To spremenjeno operacijo imenujemo "sektevanje" oz. "klus".

Skeptik me na vsak moj poskus dokazovanja, da nisem spremenil pravila za seštevanje, opozarja, da nobeno dejstvo o moji preteklosti, pa naj bo to dejstvo mojega zunanjega vedenja ali zgolj dejstvo v mojem privatnem življenju, ne more odločiti o tem, ali sem uporabljal tedaj operacijo plus ali klus (Kripke, 1982, str. 13).

Kripke povrsti zavrača različne kandidate za tovrstna "dejstva": intuicijo, pravilnost računanja, algoritem pravila, ki se ga držim, občutek "istosti" pravila, mojo dispozicijo za računanje "plus", ne pa "klus", mojo kompetenco za računanje "vsote", ne pa "kvote" števil, dajanje najbolj enostavnih hipotez o pravilih, ki jih sledim. Izkazuje se, da so to bodisi dejstva, ki povsem zunanje sledijo izvajanju pravila, a ga ne določajo (temeljni ugovor je, da nobeno končno dejstvo ne more vsebovati potencialno neskončno primerov

možne uporabe pravila), ali pa sploh niso dejstva, temveč so prav to pravilo, le v drugi obliki (torej je tedaj razlaga cirkularna).

Tudi če kdo predlaga "posebno dejstvo" *sui generis*, ki naj bi karakteriziralo "sledenje pravilu" in naj bi določalo vso njegovo sedanjo in bodočo uporabo, lahko temu ugovarjamo, da je to le neko "prekomerno" dejstvo ("neskončno" dejstvo), ki je bodisi le verbalna rešitev problema, bodisi ni dejstvo, temveč je to pravilo samo. Tudi ad hoc rešitev, po kateri je pač zame "isto" pravilo tisto, ki ga sedaj čutim kot takšno, ne reši stvari, ker to po Kripkeju vnaša popolni relativizem oz. ukinja pravilo sploh.

Kripke je mnenja, da je s svojo kritiko izčrpal vse možne kandidate za razlago tega, kako uspevamo slediti kakšnemu pravilu. Tako si zagotovi podlago za najbolj radikalni korak v razpravi, namreč za prehod k sedanjosti. Saj če za preteklost ne moremo najti ničesar, kar bi opravičevalo ujemanje moje prejšnje rabe pravila s sedanjo rabo, potem lahko to razdaljo med preteklim in sedanjim poljubno zmajšamo in, končno, izničimo.

Takoj vidimo, da se tudi tu težave ponovijo. Nobeno od pravila neodvisno dejstvo ali dispozicija mi ne jamči in ne opravičuje moje sedanje rabe pravila, tj. ne dokazuje, da *resnično uporabljam prav to in to pravilo*. Kripke se zaveda, da si s tem "spodmikamo tla pod nogami", vendar nič ne preprečuje tega koraka (prav tam, str. 21). Problem se še bolj zaostri, ko spoznamo, da se podobni skeptični ugovori, kot so usmerjeni proti sledenju pravilu, zlahka lahko skonstruirajo tudi proti vsem drugim oblikam uporabe ali identifikacije *pomenov* jezikovnih izrazov, *namer*, ki vodijo moje dejanje, *vsebine* mojih prepričanj in pojmov itd., skratka proti vsemu *intencionalnemu* in s tem duhovnemu v človeku.

Porazne konsekvence te ugotovitve ne veljajo le za kakšno posebno teorijo pomena, temveč za vse teorije pomena (ali pravil), ki predpostavljajo kak objektivni status pomenov, pravil itd. Kripke to sicer demonstrira le za Fregejevo teorijo, a jasno je, da so njegove kritike veljavne tudi za vse druge teorije (prav tam, str. 53-4). Marsikomu se verjetno zdi to katastrofa, ki potegne za seboj tudi skeptika, ki nas provocira. Ali je morda tu odgovor, namreč v zavrnitvi takšne skepse kot samorušilne poteze? Delno da, saj očitno lahko razumemo skeptikove dvome le tako, če vendarle "obvladamo pravila", "poznamo pomena" besed itd. A to ne pomeni, da je še nekje skrito dosedaj neupoštevano dejstvo, temveč, kot pravi Kripke, nujno *popolne preusmeritve* našega pojmovanja rabe jezika, sledenja pravilom, mišljenja itd.

To je po Kripkeju podobno kot pri Humovi sklepsi glede indukcije. Tudi tu je odgovor ta, da moramo preusmeriti vsa naša običajna naziranja o zakonih, vzročnosti, indukciji (ki predpostavljajo "naravno nujnost" ali substancialno zvezo med stvarmi in pojavi), da ugotovimo, kako je za vse praktične in znanstvene namene povsem dovolj "redna časovna povezanost" dveh vrst pojavov med seboj (prav tam, str. 67, str. 94). Namreč, namesto postuliranja vzročne zveze kot dejstva, vzamemo za osnovo kontrapozicijo naslednje vrste:

"Če dogodki tipa A povzročajo dogodke tipa B, potem, če je dogodek e tipa A, bo temu (redno) sledil dogodek e' tipa B".

Če se zgodi, da temu ni tako, torej če dogodku e sledi nek drug dogodek e", tipa C, potem pač zavrnemo *hipotezo vzročnosti* (prav tam, str. 94). Hume je, kot je znano, postavil tudi psihološko hipotezo o nastanku vtisa o vzročni zvezi v naši zavesti, namreč na osnovi navade, ki se utrdi ob pogostnem in rednem zaporedju dogodkov tipa B za dogodki tipa A. A ta vtis ne opravičuje vzročne zveze, temveč je kvečjemu kriterij za postavitev hipoteze o njej. Več kot hipoteze vzročnosti ne moremo doseči.

Wittgenstein je po Kripkeju posegel po še bolj radikalni skepsi kot Hume, kajti Hume je dvomil le o možnosti prenašanja sedanjih izkustev v prihodnost, Wittgensteinova skepsa velja tudi za preteklost in sedanost. Poleg tega Hume ni podvomil v našo uprabo pravil, besed, stavkov itd. (prav tam, str. 60).

Zato je W. Stegmüller v svojem prikazu Kripkejeve skepse tej dal ime "hiperskepsa" (Stegmüller, 1986, str. 67). Nekateri kritiki Kripkejeve analize so ugovarjali, da pri Wittgensteinu ne najdemo tako radikalne teze, kot je "pojmovni" ali "pomenski" nihilizem. Stegmüller ugovarja, da je temu le na videz tako, namreč zato, ker pač Wittgenstein sploh ni ekspliciral nobene teorije ali teze o pojmih ali o pomenih, pač le teorije o "obvladanju pojmov" oz. o "dojemanju pomenov". Toda Wittgenstein je po Stegmüllerju ravno zavrnil vsak predlog o kakršnemkoli dejstvu, stanju duha ipd., ki bi karakteriziralo ali opravičevalo obvladanje pojmov oz. dojemanje pomenov. Zato je ta kritika vendarle posredna kritika sleherne teorije pomena in sploh predpostavke o obstoju pomena (ali pojma). V tem smislu lahko govorimo o indirektnem Wittgensteinovem "nihilizmu" (Stegmüller, prav tam, str. 69).

Kakšna je rešitev paradoksa, ki jo predlaga Kripke? Dejali smo že, da je v popolni preusmeritvi našega naziranja o vsej problematiki. Takšna rešitev je po Kripkeju "družbena" teorija sledenja pravilu, za katero meni, da jo je zagovarjal tudi Wittgenstein. Prvo, kar Kripke ugotavlja, je, da naj bi Wittgenstein s svojo kritiko drugih teorij v PU predvsem zavrgel tezo, da pomen stavkov (in v njih vsebovanih besed) določajo resničnostni pogoji stavkov. To tezo oz. teorijo pomena je Wittgenstein sam zastopal v Traktatu in tudi kasneje, pod vplivom verifikacionizma Dunajskega kroga. Po tej teoriji pomen vsakega stavka določajo resničnostni pogoji stavka oz. pogoji njegove verifikacije. Tudi logični pozitivisti in večji del analitične filozofije je zagovarjal to teorijo. Danes je njen najbolj pomemben predstavnik ameriški filozof D. Davidson.

Wittgenstein je prišel v svoji samokritiki do ugotovitve, da naj bi bila "resničnostna" teorija pomena povsem brez smisla oz. nemogoča. Namesto tega naj bi Wittgenstein predlagal, da nas pomen sploh ne zanima več (torej Wittgenstein ni imel nobene "teorije pomena skozi rabo", kot menijo mnogi interpreti Wittgensteinove pozne filozofije). Edino, kar je smiselno, so "pogoji izrekanja" in "opravičevanja" stavko v določeni jezikovni skupnosti oz. družbeni skupini, ki uporablja določen jezik.

In tako se lahko vprašamo le: Pod katerimi pogoji smo opravičeni postaviti neko trditve, ne pa, pod katerimi pogoji je resnična? Odgovor je po Kripkeju navidezno enostaven oz. trivialen. Ti pogoji so enostavno *družbeno dejstvo* strinjanja uporabnikov določene trditve kot smiselne trditve. Pri tem je point tega odgovora ta, da sedaj to dejstvo ne *opravičuje* pomena trditve kot nekakšna evidenca, temveč je medsebojno strinjanje članov jezikovne skupnosti *konstitutivni pogoj* govorenja o "opravičevanju" trditve in s tem o njeni pomenljivosti.

Podobno velja tudi za vse druge intencionalne izraze (meniti, hoteti, pojmiti, slediti pravilu). V našem primeru "vsote" ali "kvote" je stvar v tem, da jezikovna skupina edina lahko "odloči", katero pravilo sledi posamenik. To ne pomeni, da ima sedaj skupina v rokah neko merilo (kriterij) za odločanje o tem, temveč da sloni raba vsakega pravila na *skupni praksi* vseh članov skupnosti, na medsebojnem opazovanju dejanj drugih ljudi in na eventualni medsebojni "korekciji". Končno "dno" opravičevanja je *slepo*, namreč *slepo sledenje* danemu pravilu brez opravičila. Podobno je dejansko zapisal tudi Wittgenstein sam v Raziskavah, v par. 219:



"Kadar sledim pravilu, ne izbiram.

Jaz *sepo* sledim pravilu".

Takšno "opravičenje" ni nekaj pomanjkljivega, saj "uporaba neke besede brez opravičenja, ne pomeni, da jo uporabimo napačno" (par. 289).

Tudi o bistveni vlogi družbe pri nastanku in "obstoju" pravila lahko najdemo pri Wittgensteinu podobne izjave kot pri Kripkeju. Npr.:

"Slediti nekemu pravilu je podobno, kot poslušati ukaz. Človek se za to vežba in reagira nanjo na določen način...

Skupni človeški način ravnanja je sistem odnosov, s pomočjo katerega mi sebi tolmačimo nek tuj jezik" (par. 206).

"Kako nekemu razložim pomen besede 'pravilen', 'enoličen', 'isti'? - Nekomu, ki recimo govori samo francosko, bom pojasnil te besede z ustreznimi francoskimi izrazi. A onega, ki teh *pojmov* še nima, tega bom učil uporabe teh besed s *primeri in z učenjem*. - In pri tem mu ne sporočim manj, kot že sam vem" (par. 208).

"Če mi nekdo, ki se ga bojim, izda zapoved, da nadaljujem vrsto (števil -op. U. A.), potem bom postopal z vso gotovostjo in me ne bo motilo pomanjkanje razlogov" (par. 212).

Ti, pa tudi drugi citati, ki bi jih lahko navedli, so dejansko blizu Kripkejevi tezi. Toda Kripke vidi tu globljo primerjavo s Humom. Temelj njegove razlage je "kontrapozicija", analogna kontrapoziciji pri "hipotetični" uvedbi vzročnosti pri Humu:

(A) Če posameznik sledi temu ali temu pravilu, potem mora delati tako in tako v danih okoliščinah.

Če slučajno posameznik ne dela tako, potem seveda "ne sledi pravilu" in *skupnost* (oz. nek drug človek) ga z novimi nasveti in popravki morda pripelje do "pravilne" uporabe pravila. Če pa posameznik uspešno opravi "dovolj" testov, potem skupnost potrди stavek: (B) Ta in ta posameznik sledi dano pravilo (Kripke, prav tam, str. 108).

Ne gre za to, kdaj sta stavek A in B *resnična*, temveč kako ju *vedemo* v jezik. Uspešnost tega uvajanja je odvisna le od "grobega dejstva" (grobega zato, ker ni za njim ničesar več), da se ljudje strinjamo drug z drugim v naših odgovorih ("dejstvo, da vsi posedujemo isti pojem").

Vlogo človekovega opažanja "regularnosti" v nekem dogajanju, v postavljanju oz. nastajanju hipoteze o vzročni zvezi med dvema vrstama pojavov v Humovi rešitvi, pri Kripkeju prevzema sedaj dejstvo medsebojnega ujemanja članov skupnosti v "sledenju pravilu" (prav tam, str. 109).

To pomeni: zato, da bi bil stavek A sprejet (oz. da bi imel smisel), mora biti skupnost spodobna presoditi, ali določen posameznik "zares sledi" danemu pravilu v določeni uporabi, tj., *če odgovarja ali postopa tako, kot bi oni sami* (prav tam).

Odgovor na skeptikov izziv glede tega, ali sem v preteklosti sledil pravilu za seštevanje (plus) ali za nekakšno sektevanje, (kljus) bi se sedaj glasil nekako takole:

Če je za skupnost, ki ji pripadam in kjer sem se naučil operirati s števili, značilna in skupna lastnost to, da je vse do sedaj uporabljala "plus", čeprav le na omejenih številih (npr. manjših od 57, kot se glasi predpostavka skeptika), potem sem tudi sam tako počel. Zato lahko postavim razumno hipotezo o tem, kateremu pravilu sem sledil in še sledim, namreč da sem sledil operaciji "plus" (seštevanje). To vsekakor ni gotova hipoteza, saj se v principu lahko zgodi, da me (presenečenega) začnejo drugi poučevati, "da se motim", da je npr. 57 + 68 enako 5, ne pa 125. V tem primeru lahko samo ugotovim, da je bila

moja "dresura" v tej operaciji preslaba, tako da ne znam "slepo" slediti pravilu. V tem smislu je to vendarle le razumna hipoteza in odgovor je še vedno skeptičen. Nedvomno je Saul Kripke s svojo knjigo podal izjemno radikalno interpretacijo Wittgensteinove filozofije, ki vsaj v nekaterih potezah zares ustreza Wittgensteinovemu sklepanju. Vendar se obenem zastavlja bralcem tudi veliko novih vprašanj. Wittgensteinova filozofija je namreč tudi sama podobna blodnjaku jezika, v katerega se stalno zapletamo. Povsem jasnih odgovorov na nova vprašanja skorajda nihče ne more dati. Pa saj, če bi bili možni, bi jih dal že Wittgenstein sam (tako, kot je to poskušal storiti v Traktatu).

Kar precej poznavalcev Wittgensteina je ob vsem spoštovanju do Kripkejeve razlage "Wittgensteinovega" paradoksa izrazijo različne pomisleke, nekateri tudi odločno zavračanje. Res pa je, da se šibka mesta kar sama ponujajo. Teh kritik tu ne bom navajal, pač pa bom sledil lastni argumentaciji. Ta pa se deloma ujema z najbolj tipičnimi kritikami Kripkejeve interpretacije Wittgensteinovega pojmovanja "sledenja pravilu".

Najprej je tu vprašanje, ali ima Kripke prav, ko svoj "skeptični paradoks" podtika Wittgensteinu. Po Kripkeju gre za dejanski in nezavrnjivi paradoks, namreč za radikalno skepso, kjer skeptikovih dokazov ne morem ovreči. Vendar iz citiranega temeljnega odlomka, oz. iz celote par. 201 izhaja, da je Wittgenstein imel v mislih nek navidezni paradoks, ki se ga tudi da rešiti. To je vidno iz začetka drugega odstavka citata ("Da je to nerazumevanje, se pokaže v tem, da ..."). Wittgenstein v prvem odstavku (Kripke navaja značilno samo prvi odstavek (sicer res govori o tem, da je paradoks ta, da pravilo ne bi moglo določati nobenega načina delovanja, ker bi se vsak način delovanja lahko privedel v sklad s pravilom, kar bi pomenilo, da je pravilo poljubno, oz. da ga ni). Vendar pa to zanj ni nerešljiv paradoks, prej je to *navidezen* paradoks, kar je razvidno iz nadaljevanja.

Wittgenstein meni, da je to pojmovanje sledenja pravil napačno, saj na tihem zahtevamo nekakšno "pravilno tolmačenje" pravila, a pokaže se, da takšnega tolmačenja ne more biti. Vsako tolmačenje namreč zahteva spet novo pravilo, namreč pravilo ustrezne uporabe tega tolmačenja na posamezne korake uporabe prvotnega pravila. Wittgenstein zato konča v drugem odstavku z ugotovitvijo, da obstaja neko razumevanje pravila, ki *ni tolmačenje*, temveč se od primera do primera izraža v uporabi. Ta uporaba pa že v sebi vsebuje tako to, kaj pomeni "slediti pravilu", kot kaj pomeni "delovati proti njemu".

Tolmačenje pravila pa pomeni za Wittgensteina poskus nadomestiti en izraz pravila s kakšnim drugim, nam bolj domačim, poznanim. A iluzija je, da bi *tako* prišli do utemeljive pravilne rabe določenega pravila. To smo videli že pri Wittgensteinovem razmišljanju o pravilih v obdobju Filozofske gramatike. Če želimo npr. razložiti nekemu pravilo za zaporedje kvadratov naravnih števil, je pač premalo, da bi navedli le formulo  $n^2$  ali  $n \times n$  ipd., saj to predpostavlja, da posameznik pozna vrsto naravnih števil in še pravilo za množenje ali kvadriranje. Vsaj zaporedja naravnih števil ne moremo več podati z nobeno formulo. Tega zaporedja se vsi naučimo v šoli kot nekakšen temeljni avtomatizem in ga resnično "slepo", tj. brez razmišljanja uporabljamo v višjih aritmetičnih izrazih.

Ali je morda vsaj ta "rešitev" paradoksa enaka Kripkejeve "družbeni" rešitvi, še zlasti ker to domnevo podpira vrsta drugih Wittgensteinovih misli (nekaj smo jih navedli)? Najprej si vendarle natančneje oglejmo, kako Wittgenstein sam uvede "svoj" paradoks. Očitno se namreč v omenjenem odlomku št. 201 nanaša na neka prejšnja

mesta v knjigi. ("Naš paradoks je bil tale: ..."). Če prelistamo Filozofske raziskave malo nazaj, najdemo kar nekaj mest, kjer Wittgenstein nakaže "paradoksalne" ugotovitve glede pravil. Npr. naslednji primer:

"Učenec sedaj - po običajnih kriterijih - obvlada vrsto naravnih števil. Sedaj ga učimo, da naj zapiše še druga zaporedja kardinalnih števil in ga privedemo do tam, da npr. tedaj, ko se mu ukaže, da naj napiše obliko ' $n$ ', izpiše naslednjo vrsto

0,  $n$ ,  $2n$ ,  $3n$

itd., a na ukaz ' $n$ ' naj napiše zaporedje naravnih števil. - Recimo, da smo vežbanje in preskušanje njegovega razumevanja izvršili v številskem razponu do 1000.

Sedaj pustimo učenca, da nadaljuje z vrsto (npr.  $+2$ ) čez 1000 - in on napiše: 1000, 1004, 1008, 1012.

Mi mu rečemo: Poglej, kaj delaš? - On nas ne razume. Rečemo: 'Pa ti bi moral dodajati po dva: poglej, kako si začel vrsto!' - On odgovarja: "Da! Ali ni to točno! Jaz sem mislil, da moram *tako* narediti.'... Niče nam ne bi pomagalo, če rečemo: 'Ali res ne vidiš...?' - in da mu ponovimo stara pojasnila in primere. - Morda bi v takem primeru lahko rekli: Ta človek po naravi razume oni ukaz v skladu z našimi pojasnitvami, kakor *mi* razumemo ukaz: 'dodaj stalno po 2 do 1000, po 4 do 2000, po 6 do 3000 itd.'

Ta primer bi bil lahko podoben onemu, ko nekdo po naravi na kazanje s prstom reagira tako, da gleda od vrha prsta proti korenu roko, namesto v smeri iztegnjenega prsta" (par. 185). Iz tega odlomka je jasno razviden "Wittgensteinov" paradoks.

Za Wittgensteina problem, ki ga rešuje, ni v tem, da posameznik pravzaprav "ne ve" za to, katero pravilo sledi, ali da nima v sebi nobenega dejstva, ali metode, po katerih bi lahko odkril "svoje" pravilo. To je bil "Kripkejev" paradoks. Naš učenec nasprotno prav *dobro* ve (točneje - "ne dvomi" o tem), katero pravilo sledi. V našem primeru je to npr. pravilo, ki bi ga *mi* npr. opisali z navodilom: da 1000 prištejva po 2, do 2000 po 4 itd. Seveda je *zanj* ta opis povsem nesmiseln, saj je zanj preprosto zaporedje števil (v danem redu) *izhodišče*, ki ga ne tolmači več dalje. On je preprosto "po naravi" tak, oz. bolje, on je trening seštevanja razumel ustrezno svojem zaporedju števil.

To je približno tako, kot če bi hoteli razložiti domorodcem na Novi Gvineji, ki bojda poznajo le številke do 5, potem pa rečejo bodisi "veliko" (ogromno), ali začno zopet šteti od 1 dalje, kaj je to "seštevanje". Do 5 bi šlo vse v redu, od 5 dalje pa *za nas* narobe, a domorodci verjetno ne bi razumeli, v čem naj bo "napaka". Verjetno bi nam na vsa pojasnila odgovarjali: "Pa saj sem ravno *to* mislil".

Izhodiščna predpostavka Wittgensteina torej ni *skepsa* v pravilo, temveč nasprotno, predpostavka v obvladanje nekega pravila. Paradoks je v tem, da nam poljubno zaporedje števil ne določa, kaj bo naslednji korak nekoga, ki se ravna po "svojem" pravilu. Saj so lahko poljubna nadaljevanja v skladu z dosedanjim zaporedjem in z njegovim pravilom.

Tudi ni problem v tem, da posameznik ne bi vedel za svoje pravilo, temveč v tem, kakšen je značaj te "vednosti". Ta vednost namreč ni nekaj "pred" samim pravilom, prav tako ni neko "superdejstvo", ki bi vsebovalo nekako in statu nascendi vso neskončnost možne uporabe pravila. Vednost (nedvomnost) o pravilu je primarno prav njegovo *obvladanje v praksi*. Na tej točki se Wittgenstein seveda ujame humovsko-skeptično, Wittgenstein *splah ni skeptik* in ugotavlja, da ima pač vsaka raba kateregakoli pravila neko dno, ki ga ne more doseči nobena razlaga ali boljša pojasnitev več. In to dno je spontana praksa pravila brez razlage, "brez misli". Če je tu kak Wittgensteinov paradoks,



potem je v tezi o "vednosti brez vedenja", ki tiči v uspešni praksi sledenja pravilu. To priča štivilna mesta v Raziskavah, npr. naslednje:

"To je, kot da bi mogli celotno uporabo besede pojmiti naenkrat' - Pa, mi tudi rečemo, da to delamo. To pomeni, da s temi besedami opisujemo ono, kar delamo. Vendar v tem, kar se dogaja, ni nič nenavadnega, nič čudnega. Čudno postane tedaj, ko smo prignani do tega, da mislimo, da mora biti bodoči razvoj na nek način prisoten že v aktu razumevanja, a vendar ni prisoten, - Kajti mi rečemo, da ni dvoma, da razumemo to besedo, a po drugi strani se njegov pomen nahaja v njegovi uporabi... - kakšna supertrdna zveza je med aktom namere in tem, kar nameravamo? - Kjer se vzpostavi zveza med smislom besed 'Odigrajmo partijo šaha!' in vsemi pravili igre? - Pa v pravilniku igre, v učenje šahovske igre, v vsakodnevni praksi igranja" (par. 197).

Od tod že sledi, da je treba tudi Wittgensteinove stavke v prid "družbene" teorije razumevanja pravil, pomenov, pojmov itd. razumeti drugače, kot jih je Kripke. Kripke meni, da preprosto medsebojno soglasje članov jezikovne skupnosti glede rabe nekega pravila konstituira identiteto pravila. To soglasje po njegovem določa, da npr. posameznik ravna po pravilu vsote, če sešteva v skladu z "našo" aritmetiko, sicer pravila ne pozna, ali pa ravna napačno. Kripke bi moral na Wittgensteinov primer človeka, ki je tako "čudno" sešteval " $+$  2" reči, da se ta človek moti, oz. sploh ne sledi pravilu, saj pripada naši govorni skupnosti, oz. on se v naši skupnosti uči seštevanja.

Vendar tu Wittgenstein misli ravno nasprotno. Ta človek ima čisto prav, ko reče, da vseskozi ravna "po svojem" pravilu in mu ni z nobenim dokazom ali primerom ne moremo pokazati, da "nima prav". Njegova spontana raba pravila za vsoto je pač takšna, da je že "od vsega začetka" razumel pravilo seštevanja tako in tako. Zato ni možnosti, da bi ga kakorkoli prepričali in tudi nobeno medsebojno uglasjevanje znotraj "govorne skupnosti" prav nič ne pomaga.

Wittgenstein torej dopušča, da so pri *vsakem* pravilu, ki ga podajamo drugim ljudem (ali pa se ga učimo mi sami), mogoča povsem različna *primarna* zasledovanja pravila. To pa zato, ker ni druge možnosti, kot da podamo prvih nekaj členov oz. nekaj "vzorcev" (paradigem) uporabe pravila, potem pa se mora vsakdo znajti sam. Seveda si lahko pomagamo in se korigiramo. Toda na neki točki se ta razvoj preprosto ustavi. Lahko, da bo precej nadaljnih primerov uporabe pravila skladnih z našo, a nikoli ni povsem izključeno, da bo "krenil po svoje", a bo še vedno ravnal v skladu s svojim pravilom.

Lahko pa drugega celo prepričamo, da naj sprejme naše pravilo. A tedaj bo to zanj preprosto "drugo" pravilo, ne pa "popravljen" primarno pravilo. Čim doseže posameznik raven utrjene prakse, tudi tehnike, kot piše včasih Wittgenstein, je zanj v bistvu vse odločeno glede pravila.

Kje pa sedaj za Wittgensteina tiči nujnost "intersubjektivnosti" pravil in družbene rabe pravil? Saj se zdi, kot da konec koncev posameznik sam vse odloči. Učitelj oz. drug človek mu kvečjemu sugerira, kako naj ravna, ne more pa vanj presaditi svojega razumevanja neke operacije itd. A rešitev ni tako preprosta. Če bi posameznik sam v resnici vse odločil, bi bilo pravilo oz. njegova raba povsem subjektivna stvar. To, kar bi posameznik *verjel* o svoji rabi, bi tudi bilo že *dejanska* raba pravila. Tega pa Wittgenstein ne sprejema, celo odločno zavrača. Mesto, ki o tem govori, je tudi osrednja točka vseh argumentov proti "privatnemu" jeziku v Filozofskih raziskavah. Značilno je tudi, da ta paragraf sledi tako po osrednjemu paragrafu št. 201, okrog katerega se vrti naša razprava:

"Zato je 'slediti pravilo' praksa. A *verjeti*, da sledimo, pravilo ni: slediti pravilo. Zato se pravilo ne more slediti 'privatno', ker bi sicer bilo 'verjeti, da sledimo pravilo' isto kot 'slediti pravilo,'" (par. 202).

Bistvo tega ugovora je, da mora biti vsako pravilo *dejansko izvajano* v vsakodnevni praksi, sicer se spremeni v golo verovanje, da ga obvladamo. Torej podobno, kot moramo matematične operacije zares obvladati v računski praksi, ne pa si zgolj misliti, da jih znamo uporabljati, moramo tudi vsako pravilo obvladati tako, da s tem dosežemo priznanje vseh, ki poznajo to pravilo. Npr. šah moramo zares igrati, ne pa da zgolj "vemo" njegova pravila. To pomeni, da mora biti ravnanje po pravilih nekaj javnega vsaj v principu dostopnega drugim ljudem.

Vendar to naše početje ni prvo in edino ravnanje po pravilu, temveč stojimo zapleteni v mrežo različnih pravil (logičnih, gramatičnih, delovanjskih), ki vsa skupaj oblikujejo našo "življenjsko obliko" (formo), tj. *intersubjektivno ujemanje dejanj in njihovih intenc ter pravil*. Zato se za vsakega posameznika javna raba pravila izpostavlja možni kritiki onih, s katerimi deli skupno življenjsko formo. Tu se predpostavlja določena koherenca in povezanost različnih "jezikovnih iger" (sicer posameznik ne bi mogel "preživeti" v okviru iste življenjske forme, prevelika medindividualna odstopanja v razumevanju pravil pa bi porušila samorazumljivost življenjske forme). Učenje novih pravil ne poteka v praznem prostoru, temveč se nanaša na verigo "skupnih" pravil, ki jih vsakdo že deli z drugimi ljudmi. Zato lahko pričakujemo precejšnje ujemanje glede razumevanja pravil pri različnih ljudeh, kljub temu da nič zunanje, pa tudi *noben družben vpliv* tega ne more determinirati.

Ne gre zato, da bo soglasje ljudi odločalo o tem, kaj je točno ali napačno (kot domneva Kripke za uvajanje pravil), temveč se dosega soglasje znotraj življenjske forme, v obsegu skupnih "samorazumljivosti". To pa je tudi temelj jezika.

"Tako ti, torej, praviš, da soglasje ljudi odloča, kaj je prav in kaj napačno?" - Prav in napačno je, kar ljudje *povedo*; in v *jeziku* se ujemajo ljudje med seboj. To ni soglasje v mnenjih, temveč v življenjski formi." (par. 241)

Torej ne gre za soglasje v mnenjih, temveč v spontani osnovi jezika. Kot piše Wittgenstein v naslednjem paragrafu, gre tu tudi za soglasje v *sodbah*, ki pa ni soglasje v *mnenjih*. Morebitno soglasje v mnenjih potemtakem izhaja iz soglasje v jeziku oz. v življenjski formi, torej v "samorazumljivi" osnovi raznih pravil. Zato iz navedenih mesto v Raziskavah ne moremo sklepati na Wittgensteinov relativizem, npr. da po njegovem neka skupnost z določeno življenjsko formo "meni" o nečem tako in tako, druga skupnost z drugo življenjsko formo (in jezikom) pa enako upravičeno "meni" nekaj drugega. Največ, kar lahko tedaj upravičeno rečemo je, da v teh dveh skupnostih pač ne mislijo na "isto" stvar, da je govor o tem preprosto nesmiseln. V tej točki je Wittgensteinovo stališče do kulturnojezikovnega relativizma zelo podobno Davidsonovemu zavračanju relativizma v jeziku in v spoznanju zaradi nedoločljivosti reference jezikovnih izrazov (Davidson, 1985).

Kripke domneva, da ljudje s pomočjo medsebojne kritike vedenja drugih ljudi drug drugemu induciramo nekakšen vtis sledenja pravilu, ki pa je, načelno gledano, vedno odprto možni zmoti in potem korekciji. To pomeni, da je po njegovem mogoče na katerikoli stopnji obvladanja pravila intervenirati tako, da subjekt "odvadimo" napačne rabe pravila, skratka ga z "brutalnim" dejstvom kritike privedemo na (začasno) pravo pot. Kripke podobno, kot je Hume oprl uporabo indukcije na "utrjeno navado" človeka,

opre uporabo pravil na "utrjeno navado", le da je to sedaj "družbeno" in ne samo "psihološko" dejstvo. Kot da nam nikoli ne bi zmanjkalo novih in novih napotkov za rabo pravil in sredstev za preverjanje rabe.

Drugače misli Wittgenstein. Po njegovem se takšno medsebojno pogojevanje posameznikov glede rabe in razumevanja pravil nekje konča. Posameznik pač osvoji pravilo in od tam dalje ne bodo pomagali nobeni dodatni primeri več, ker se bodo bodisi ujemali z njegovim pravilom, bodisi jih sploh ne bo razumel. Tudi nobena kritika ali vzpodbuda s strani družbe ne bo pomagala posamezniku osvojiti "naše" pravilo. Tu ni nič več hipotetičnega. Dejstvo, ki omogoča naše sklepanje o tem, da bo tako osvojeno pravilo vendarle v skladu z "našim" pravilom, je, da je ta posameznik tesno povezan z nami v okviru skupna življenjske forme, da pomožnosti deli z nami "isti" jezik, torej razume enake besede tako kot mi (v kolikor se z njim lahko neovirano pogovarjamo). Zato lahko shajamo pri učenju pravil s končnim vzorcem pojasnil in paradigem uporabe.

Nujna vključenost vsake uporabe pravil v neko življenjsko formo določene skupnosti je poleg zahteve po dejanski in javni rabi pravil drugi razlog Wittgensteinovemu mnenju, da ni mogoče nobeno pravilo slediti zgolj *individualno, zasebno in samo enkrat*. Tu ne gre toliko za neko psihološko ali sociološko izkustvo, temveč za logično gramatiko "rabe pravil".

"Sledenje pravil" zahteva torej dva nujna pogoja: primerjanje rabe pravil na več primerih uporabe in pa javnost-nepriyatnost dejanske rabe pravil. Obe zahtevi nista neodvisni ena od druge, saj družbena "življenjska forma" terja od ljudi javno, tj. nepriyatno rabo pravil. Toda javnost-nepriyatnost rabe pravil spet nujno terja navezovanje posameznika, na neko družbeno skupnost, s katero deli isto življenjsko formo (npr. jezik).

Zato pribija Wittgenstein v prav tako znanem odlomku št. 199:

"Ali je ono, kar mi imenujemo 'slediti neko pravilo' nekaj, kar bi lahko naredil *en sam* človek, samo *enkrat* v življenju? - In to je, seveda, pripomba h *gramatiki izraza* 'slediti pravilo'.

Ni mogoče, da nekdo samo enkrat sledi neko pravilo. Ni mogoče, da je samo enkrat dano neko sporočilo, dan in razumljen ukaz itd. - Slediti pravilo, kaj sporočiti, ukazati, igrati partijo šaha - so *običaje rabe*, institucije).

Razumeti en stavek, pomeni razumeti nek jezik. Razumeti nek jezik pomeni obvladati neko tehniko." Kakšen je vsem tem wittgensteinski odgovor na "hiperskepsko"? Wittgensteinov odgovor na vprašanje skeptika, ali sam sledil pravilu "plus" ali "klus", bi bil verjetno tale:

Temeljita sprememba v razumevanju pravila ne more nastopiti brez "notranjih" razlogov (torej takšnih, ki spadajo k sami logični gramatiki uporabe določenega pravila in pravil sploh), o katerih se ne da dvomiti. Ti razlogi morda lahko izhajajo iz sprememb v življenjski formi (npr. v tem, da mi je nek drug jezik postal temeljni jezik). Ločiti moramo namreč med izbiranjem med različnimi formulacijami pravila, pa tudi med različnimi pravili, ki jih namenoma in zavestno izbiram, ter med zamenjavo nekega pravila z drugim pravilom zaradi spremembe v življenjski formi.

V kolikor imamo Kripkejevo skeptično situacijo, je njena tiha predpostavka, da se življenjska forma, ki ji pripada posameznik v zadnjem času, ni spremenila (če bi se, bi to posameznik zanesljivo dognali - o tem po Wittgensteinu namreč ni mogoče dvomiti). Prav tako je tiha predpostavka ta, da tako skeptik kot posameznik, ki je potisnjen v

dvom, delita isto življenjsko formo (če ne bi oba delila iste življenjske forme, potem prizadeti posameznik ne bi vedel, da sta pravilo za "plus" in "klus" različni pravili).

To pomeni, da skeptik ni mogel svojevoljno spremeniti jezikovne igre (oz. življenjske forme), ker bi to privedlo do prekinitve komunikacije (razen, če privzamemo še možnost zavestnih varanj s strani skeptika). V tem primeru se skeptični paradoks razblini, saj Kripke predpostavlja nek *eksterni* dejavnik (npr. jemanje mamila, izguba spomina idr. motnje pri posamezniku), ki da "povzroči" spremembo pretekega pravila "klus" v sedanji "plus". A tak dogodek enostavno ne spremeni pravila, vsaj ne brez zavesti o tej sprememb. Tako imamo na voljo le dve možnosti: ali "*neopazni*" prehod sledenja pravilu za sektevanje (klus) k pravilu za "seštevanje" (plus), a ob "*opazni*" spremembi življenjske forme, ki jo deli posameznik z drugimi ljudmi (a to ni nikoli *individualna sprememba*, zato jo posameznik tudi nujno zazna), ali pa *opazna* sprememba v pravilu o *ohranitvi* življenjske forme. V nobenem od teh dveh primerov ni razloga za skepsu glede tega, katero pravilo posameznik sledi. Kripke je prišel do svoje "hiperskepsa" prav zato, ker je pomešal obe možnosti v eno samo (tako je "dobil" neopazno spremembo pravila pri posamezniku pri ohranitvi življenjske forme).

S tem ni rečeno, da v Kripkejevemu paradoksu ni soli, toda moramo ga jemati povsem *neodvisno* od wittgensteinskega zaledja, kot posledico "induktivne" verzije teorije "sledenja pravil". S tem seveda še ni konec možnim kritičnim prigovorom Kripkejevi teoriji.

V obsežni in tudi polemični diskusiji med zagovorniki in kritiki Kripkejeve interpretacije Wittgensteina so se vneli tudi spori o tolmačenju "družbenosti", in sicer najpogosteje na primeru Robinzona. Če velja Kripkejeva teza, potem ta sploh ne bi bil mogoč, oz. bi moral hitro pozabiti govoriti, saj ni imel več družbene skupnosti, ki bi ga podpirala v govorjenju, v istorodni rabi jezika ipd. Kripke se sicer lahko brani z ugovorom, da je pač Robinzon že izšel iz svoje družbe kot formiran govorec, ki je ponotranjil gramatiko svojega jezika in slovar. Zato se na svojem samotnem otoku ne bi kar poslovil o jezika. Nasprotno, v svoji zavesti in v svojih samogovorih je ostal zavezan rojstni družbi in življenjski formi.

Vendar ta razlaga na tihem predpostavlja regulativno moč družbe v individualni zavesti govorca, tudi če ostane povsem sam in to za dalj časa. Ali ni ta moč potemtakem prav iskano "notranje dejstvo", ki usmerja govor oz. uporabo jezika? Ali s tem Kripke ne sega sebi oz. svojemu skeptiku v besedo? Vsekakor se Kripke ne more lahko otestiti tega prigovora in to prav zaradi svoje induktivne podpore uporabi pravil in hipotetičnosti vseh ugotovitev o sledenju pravil.

Ali ni bolj logično pričakovati, da bi Robinzon kaj kmalu začel kopiciti napako za napako, ne da bi jih mogel kdo korigirati? Tako bi se vedno bolj približoval stanju, ko bi "verjetje v pravilo" sovpadlo z dejansko rabo pravila. To pa bi ukinito smiselnost pravil.

Wittgenstein je tu na boljšem ravno zato, ker svoje koncepcije utrjene rabe pravil ne gradi na stalni induktivni podpori, niti te rabe ne razume pogojno, temveč kategorično. Normalni govorec (tj. tak, ki ni težje fiziološko ali psihično poškodovan) znotraj svoje govorne skupnosti, s katero deli tudi siceršnja spontano podlago v skupni življenjski formi, slej ko prej "obvlada" jezik tako, da se lahko prosto sporazumeva z drugimi ljudmi. V tej fazi je njegovo učenje temelja jezika že zaključeno, kar se vidi med drugim tudi v spontani rabi jezika (to pa ne izključuje delnih popravkov jezikovne rabe). Tudi če se potem znajde, tako kot Robinzon, na samotnem otoku, in če je dlje časa izoliran od



soljudi, bo lahko še dolgo ohranil prisvojeni jezik in druga pravila, ki se jih je naučil. Vendar tudi sedaj ni izključeno, da ne bi začel duševno propadati, izgubljati znanje jezika in pravil. A ta proces bi se verjetno odvijal počasi in postopoma, medtem ko bi se moral pri Kripkejevem Robinzonu odvijati hitro, z izgubo celih blokov jezikovne rabe naenkrat. Že manjše začetne motnje v rabi jezika bi se zaradi stohastičnega akumuliranja motenj povezale v nevarno zmanjšanje govorne (in miselne) kompetence in performance, saj bi se nujno moral motiti tudi eventualni "notranji" korektor-ponotranjena družbena kontrola.

Zaključek te, nekoliko obsežnejše analize Kripkejeve interpretacije Wittgensteinove pozne filozofije bi se lahko glasil, da je Kripke po vsem sodeč zgrešil Wittgensteinove intence, in to morda prav zato, ker se mu je tako močno približal z lastno radikalnostjo. Obenem ostaja Kripkejev (ne Wittgensteinov) hiperskepticizem zanimiv teoretski izziv, in to ne glede na ujemanje ali neujemanje z Wittgensteinom\*.

### "CHOMSKYJEVA" REŠITEV PARADOKSA PRAVIL

Chomsky v svoji knjigi zavrača "Wittgensteinovo" družbeno teorijo pravil s svojo razlago problema Robinzona. Chomsky verjame, da sicer nimamo nikjer resnično zagotovljenega spoznanja, vedenja, a imamo dobre kandidate za "dovolj ustrezna" in "dovolj trdna" vedenja. Poznavanje jezika naj bi bilo eno med njimi. Zato ugovarja Wittgensteinovi tezi, da je to znanje le naš pripis, torej družbeni akt, ki mu po sebi ne ustreza nič v stvarnosti. Mi npr. "prepoznamo" Robinzona kot človeka, kot osebo, s tem da ga "prištejemo k skupnosti" družbeno živčih in jezikovno sporazumevanjočih se bitij. Po Chomskyju pa smo v boljšem položaju. Mi lahko vsaj delno prepoznamo določena pravila, ki jim sledi nam nepoznani govorec (npr. Robinzon, ki bi govoril povsem tuj jezik). Domnevamo, da se pač obnaša tako, kot bi se obnašali mi, če bi imeli njegove izkušnje. Domnevamo, da ima jezikovno zmožnost, ki ima skupaj z našo jezikovno zmožnostjo neko izhodno jezikovno znanje (kompetenco)  $S_0$ , in da si je pridobil neko razširjeno jezikovno znanje  $S_1$ , ki pa je različno od našega, vendar pa bi nam lahko razložilo njegove sedanje zaznave in dejanja. Chomsky seveda meni, da so Wittgensteinovi ugovori "privatnemu" jeziku ali proti apriorni (naravni) osnovi vseh jezikov neustrezni (Chomsky, 1989, str. 194).

\* Naj tu navedem le nekaj del na temo Kripkejeve knjige, čeprav je ta literatura že zelo obsežna: R. Suter, *Saul Wittgenstein Skeptical Paradox*, 1980, G. P. Baker, P.M.S. Hacker, *Scepticism, Rules and Language*, 1984, 58, št. revije *Synthese*, 1984 (J. Mc Dowell, *Wittgenstein on Following a Rule*, M. Budd, *Meaning, Interpretation and Rules*, C. Wright, *Second Thoughts about Criteria*, G.P. Baker in P.M.S. Hacker, *On Misunderstanding Wittgenstein*), C. McGinn, *Wittgenstein on Meaning*, 1984, P.F. Strawson, *Skepticism and Naturalism: Some Varieties*, 1985, W. Stegmüller, *Kripkes Deutung der Spätphilosophie Wittgenstein*, 1986.

Ti in drugi avtorji so navedli množico relevantnih kritik, a tudi novih nerazumevanj tako Kripkeja kot Wittgensteina. Med bistvenimi pripombami so predvsem alternativne "rešitve" skeptičnega paradoksa in dokazi, da je Wittgenstein imel v mislih nekaj drugega kot Kripke. Naj navedem le McGinnovo idejo "posebnih dejstev", ki pripadajo le intencionalnim stanjem (in v tem tudi sledenju pravil) in jih ne moremo zreducirati na nič drugega, zunaj intencionalnosti (primeri zato so po njegovem "dojemanje pojma", Gricova "namera" ter nedispozicijska "sposobnost" za sledenje pravil). Ta rešitev se zdi ustrezna, če bi uspelo Mc Ginnu razložiti, kako lahko ta dejstva brez vsebovanja potencialne neskončnosti pravila natančno določajo sledenje pravilom. To mu po mojem mnenju ni uspelo. Težava je v pojmu dejstva, saj po vsem sodeč sledenje pravilom ni nobeno, tudi ne *izvorno* intencionalno dejstvo. Dejstvo namreč lahko vsaj v načelu navedemo z opisom, sledenje kakršnemu pravilu pa ni določeno z nobenim opisom. Je le *videz* dejstva.

Pri nas je najbolj poglobljeno predstavitel in oceno Kripkejeve knjige dala J. Šumič-Riha v knjigi: *Realno in performativno* (1988). V svoji oceni zagovarja Kripkejevo in Stegmüllerjevo "hiperskeptično" tezo in rešitev paradoksa, pri čemer povezuje to rešitev z nezasnovano skupno referenco prakse v skupnosti, ki jo simbolizira tudi Lacanov Drugi.

Po Chomskyem funkcionira naše pripisovanje znanja jezika govorniku podobno, kot deluje kakšna empirična teorija s teoretskimi termi, tj. vključuje "neopazljive" in od teorije odvisne termine. Vendar kot prisotnost teoretskih termov ni zavrla empiričnega napredka teorij oz. raziskovanja, tako tudi ni razlogov za to, da naše nevidenje "duha" posameznika, njegovih "pomenov" izrazov, njegovih "pravil" itd. ovira jezikovno raziskovanje, postavljanje dobrih hipotez, zakonov itd.

A Chomsky tudi trdi, da njegova teorija ni ne vzročna, ne dispozicijska, temveč le opisna teorija jezika. Chomsky se sklicuje na Horwicha, ki je dejal, da sicer res ni apriornih razlogov za obstoj notranjih stanj razumevanja (pravil), ki bi razložila naše obnašanje, vendar so mogoči dobri aposteriorni razlogi za privzem takšnih dejstev.

To pomeni, da ni apriornega znanj o pravilih, a je empirično podprto domnevanje o njih, ki dovolj dobro funkcionira (ni pa izključeno, da se bo tudi vse dosedanje "vedenje" o jeziku kdaj "podrlo").

Wittgenstein bi verjetno podprl misel, da je prav mogoče najti nekaj "hipotez" o notranjih dejstvih. Toda to nam ne pomaga dosti, kajti "sledenje pravil" je največkrat navezano na t.i. "lingvistične" apriornosti, tj. na "trditve", ki se zdijo apriorno resnične, nikakor empirične in to zato, ker je njihova negacija nesmiselna. To pomeni, da je "znanje o pravilih" svojsko, ker ni dosegljiva z "empiričnimi" hipotezami. Tako je npr. trditev, da "ne dvomim v (svojo) rabo pravila" za Wittgensteina sama neko "gramatično pravilo", tj. nekaj, kar spada k smislu "pravičnosti" sploh, ne pa kakšno dejstvo izza pravil. Toda že preskok v stavek: "Gotovo vem za svoje pravilo" je zavajajoč, saj se zdi kot da govori o nekem nezvodljivem notranjem dejstvu, "vedenju o pravilih", ki je povsem privatno in apriorno. A to je nesmisel, kajti vsako "vedenje" dopušča vsaj logično smiselno negacijo (četudi ni empirično mogoča). Naš stavek pa bi v tem primeru dopustil negacijo "Ne vem za pravilo, ki ga pravkar sledim" (to prav poskuša "dokazati" Kripke). A po Wittgensteinu to ni smiselni stavek, ker krši gramatiko besed "pravilo" oz. "slediti pravilu". Dokler smo zajeti v takšni življenjski formi, ki bistveno vključuje znanje jezika oz. sledenje pravilom, ta "gramatični" zakon konstituira "pravičnostno" vedenje in govor o njem. Zato ga ne moremo "prekoračiti" (s čim?).

To pomeni, da Chomsky v svojem iskanju vrojenih in pridobljenih jezikovnih pravil lahko lovi prazne sence, namreč navidezna (notranja) dejstva, zakone, itd. Vendar vse regularnosti, ki jih navaja, ne dokazujejo teze o "znanju pravi" kot "notranjem stanju" posameznikov, saj ta teza ni empirična (v običajnem smislu).

Zdi se mi, da se v Chomskyjevem pojmovanju pravil kaže povsem drug koncept pravil, kot pri Wittgensteinu, ki zajema tudi druge pojave. Zato je Chomskyjeva kritika Wittgensteina (in Kripkeja) lahko zavajajoča. Veliko vprašanje je npr., če bi Wittgenstein priznal Chomskyjeva slovnična pravila kot pravila v svojem smislu. Saj so to povečini nezavedna pravila, ki se jih pravzaprav "ne učimo" v pouku ali v jezikovni, igri temveč jih pridobimo skupaj z življenjsko formo, z vraščanjem v njo, nekako tako kot osnovne vzorce vedenja v kulturi. To tudi niso konvencije v pravem pomenu besede, saj se o njih ne sporazumevamo (razen v izjemnih primerih leksičnega predpisovanja "pravične" rabe jezika). Paradigma pravila pri Wittgensteinu so npr. igralna pravila, zlasti v šahu, pa pravila v matematiki ipd. Tudi kadar Wittgenstein piše o "jezikovnih pravilih", ne misli na gramatična pravila v ožjem pomenu besede, temveč na pravila "logične gramatike" jezika. To so prav tista pravila, ki se izražajo v navideznih

analitičnih stavkih, v "nujnih resnicah" ipd. Chomskyjeva pravila pretvorbene gramatike niso te vrste, saj so izrazito empirična, tj. dopuščajo logično smiselno negacijo.

S tem nočem reči, da Wittgenstein ne bi tudi slovničnih pravil, kot jih uvaja npr. Chomsky ali strukturalizem, sprejel za pravila v širšem smislu, vendar pa se "paradoksi" pravil, o katerih je pisal Wittgenstein in za njim Kripke, ne nanašajo na ta pravila. Tudi s tega vidika s Chomskyjevi ugovori proti "Kripkesteinu" pravzaprav udarec mimo cilja. Wittgenstein bi konec koncev morda celo priznal za večino Chomskyjeve gramatike, da opisuje nekakšna "mentalna dejstva" (ki so konec koncev lahko utemeljena v nevalni strukturi možgan), ravno v kolikor Chomskemu uspeva delovanje teh pravil predstaviti kot nekakšen nezaveden avtomatizem in mehanizem. Vendar pravila "logične gramatike", ki zanimajo Wittgensteina (torej "globinska struktura" jezika v njegovem smislu) niso avtomatizem, temveč so "vmeščena" v "logični prostor" jezika, v tisto, kar omogoča govorcem, da se lahko vedejo zavestno "v skladu" s pravili ali "proti njim". Chomskyjeva pravila deloma posegajo tudi v ta prostor (zlasti tam, kjer se "preklapljajo" z logiko negacije in kvantifikacije), vendar pa Chomsky tega nikoli ni jasno tematiziral. Zato menim, da se Chomskyjeva teorija in Wittgensteinova argumentacija gibljeta na različnih ravneh in da do pravega stika med njima še ni prišlo. Med drugim tudi zato, ker Chomsky motri Wittgensteina izključno skozi Kripkejeva "očala", tj. skozi inventivno, a tudi močno sporno optiko.

#### LITERATURA

- Baker, G.P., Hacker, P.M.S., *Critical Study: On Misunderstanding Wittgenstein: Kripke's private Language Argument*. V: Synthese, št. 58, 1984.
- Baker, G.P., Hacker, P.M.S., *Scepticism, Rules and Language*, Basil Blackwell, Oxford, 1984.
- Budd, M., *Meaning, Interpretation and Rules*. V: Synthese, št. 58, 1984.
- Chomsky, N., *Znanje jezika*, MK, Ljubljana, 1989.
- Davidson, D., *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*. V: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford, 1985.
- McDowell, J., *Following Rule*. V: Synthese, št. 58, 1984.
- McGinn, C., *Wittgenstein on Meaning*, B. Blackwell, Oxford, 1984.
- Kripke, S., *Wittgenstein on Rules and Private Language*, B. Blackwell, Oxford, 1982.
- Stegmüller, W., *Kripkes Deutung der Spätphilosophie Wittgenstein*, Kröners Studienbibliothek, Stuttgart, 1986.
- Strawson, P. F., *Scepticism and Naturalism, some Varieties*, Columbia Univ. Pr., New York, 1985.
- Suter, R., *Saul Wittgenstein's sceptical Paradox*. V: R. Haller, A. Hübner, 1980.
- Šumić-Riha, J., *Realno v performativu*, DE, Ljubljana, 1988.
- Wittgenstein, L., *Philosophische Untersuchungen*. V: L. Wittgenstein, *Werke 1*, Frankfurt/M, 1969.